

1944, 22. října. Banská Bystrica. — Článek J. Švermy¹ — bojová výzva k vystupňování celonárodního boje proti nacistické armádě. „... obrana naší vlasti je dnes vecou najprednejšou.“

Boj posledný a boj najťažší

V týchto dňoch radostne zabušily srdcia všetkých našich bojovníkov za slobodu. Nad celou našou krajinou, ktorá povstala do boja proti nemeckým vrahom, zazvučala zpráva, že slávna Červená armáda na fronte, širokom 270 kilometrov, vstúpila na československé územie — že už nesie slobodu zmučenej Karpatskej Ukrajine. Červená armáda ide k nám zo severu a z východu — a Červená armáda sa k nám približuje aj z juhu, keďže v Maďarsku nastaly posledné dni hitlerovského panstva.

Dnes nikde na svete — ani bratislavskí bankrotári, ba ani sami berlínski zločinci — nepochybujú o tom, že koniec hitlerovskej tyranie je blízko. A to pre nás, ktorí sme sa odhodlanými činmi zaradili do frontu boja za šťastie a budúcnosť svojej vlasti, znamená, že blízko je už deň nášho konečného víťazstva, blízko už je deň, keď naša sloboda bude pevne zaistená nepremoziteľnou mocou Červenej armády.

Ale bolo by neodpustiteľnou chybou, keby sme chceli z tejto skutočnosti vyvodzovať závery, že teraz už azda minuly pre nás všetky nebezpečenstvá, že azda môžeme oslabnúť v svojom vojnovom úsilí, že azda už môžeme složiť ruky do lona.

bol politicky nemúdry. Keby som nedostal odpoveď vlády včas pred svojim odjazdom, učiním toto opatrenie na vlastnú zodpovednosť s výhradou dodatočného schválenia vlády. Som k tomu postupu nútený tiež preto, že som videl, ako tiesnivo by pôsobilo, keby sme odišli bez akejkoľvek viditeľnej známky kooperácie vlády a SNR, resp. s vládnu delegáciou. Uhlíř a Drtina sedia dosiaľ tu.“ (Tamtéž, zprávy od Víta. Uhlíř a Drtina se měli vrátit do Londýna, aby podali zprávu o situaci na Slovensku; viz pozn. čis. 5 k dokumentu čis. 86.)

Předsednictvo SNR jednalo s Němcem na základě vlastního usnesení, které vzešlo z mimořádného zasedání dne 22. 10. 1944. Toto usnesení, navazující na dokument z 16. října, obsahuje návrhy na formy spolupráce s vládni delegací po jejím odjezdu ze Slovenska. Vzhledem k tomu, že dosud nebylo publikováno, uvádíme je v plném znění:

„1. Předsednictvo Slovenskej národnej rady s lutosťou berie na vedomie odchod vládneho delegáta a jeho politických poradcov na územie oslobodenej Karpatskej Ukrajiny a pri tej príležitosti vyslovuje im svoju úprimnú vďaku za spoluprácu.

2. V záujme čo najužšej spolupráce Slovenskej národnej rady s vládny delegátom a jeho politickými poradcami navrhuje Předsednictvo Slovenskej národnej rady, aby aspoň jeden člen vládnej delegácie zostal pri Předsednictve Slovenskej národnej rady.

3. Navazujúc na svoje usnesenie zo dňa 16. októbra 1944, Předsednictvo Slovenskej národnej rady navrhuje, aby k vládne delegátovi boli pribratí dvaja zástupcovia Slovenskej národnej rady, ktorí po oslobodení jednotlivých častí Slovenska Červenou armádou by z poverenia a v mene Slovenskej národnej rady vykonávali jej právomoc na tomto území. S týmito zástupcami Slovenská národná rada vyšle zároveň najpotrebnejších spolupracovníkov.“ (ASNR Bratislava, f. SNR 1944.)

Dodatečně bylo s Němcem dohodnuto, že místo Šoltésze pojedje J. Púll. Podle usnesení z 22. 10. 1944 jmenovalo předsednictvo SNR ke dvěma zástupcům SNR při vládni delegaci — Šrobárovi a Púllovi — šest spolupracovníků: M. Falfána, J. Šoltésze, I. Štefánika, T. Tvarožka, F. Vašečku a P. Zařka. Úkolem této delegace SNR bylo vykonávat pravomoc SNR na osvobozeném území Slovenska, dokud se znovu řádně nekonstituuje Slovenská národní rada. K této delegaci se měl připojit po návratu z Londýna členové londýnské delegace SNR L. Novomeský a J. Ursíny, k čemuž došlo v druhé polovině ledna 1945. (Srv. též pozn. čis. 6 k příloze II/B/c.)

Vládni delegace (bez Laušmana, který zůstal na Slovensku) opustila Slovensko 23. října 1944 a odjela do Lvova. Uhlíř s Drtinou zůstali ve Lvově až do 20. listopadu a pak pokračovali v cestě do Londýna přes Moskvu. Zbytek delegace v čele s Němcem s částí skupiny, vyslané Slovenskou národní radou, dorazili do Chustu na Zakarpatské Ukrajině 27. října 1944. Téhož dne odeslal Němec do Londýna zprávu o tom, že převzal správu osvobozeného území (srv. Zd. Fierlinger, Ve službách ČSR II, str. 388 n.). 9. listopadu přijeli do Chustu další členové SNR. Delegáti SNR Šrobár a Púll se zúčastňovali porad politického poradního sboru a vládni delegáta, členové skupiny expertů, vyslané Slovenskou národní radou, pracovali zatím v Úřadě vládni delegáta. (AÚD KSC Praha, f. Klement Gottwald, opis zprávy vládni delegáta z 11. 4. 1945.)

¹ Údaj o autorství J. Švermy převzat z knihy Perom a krvou, str. 22.

Naopak! Cesta k víťazstvu je krátka — ale bude ťažká. Čakajú nás teraz posledné boje — ale budú to boje najťažšie.

Nemci v posledných dňoch začali znovu na rade úsekov útočné operácie proti našim vojakom a partizánom. Nerobia tak preto, že by azda mali dosť síl potlačiť naše národné povstanie, že by azda chceli prísť k nám vo svojej bývalej a nenávratnej sláve „víťazných“ a „nepremožiteľných“ dobyvateľov, že by azda chceli svojich úbohých agentov, biednych bratislavských zradcov, priviesť opäť k bývalej moci — o tom všetkom sa dnes Nemcom ani nesníva. Nemci sa derú na naše slobodné územie jednoducho preto, aby zachránili svoju vlastnú kožu. Červená armáda ich bije na severe na Karpatoch i na juhu na Dunaji — a cesta cez naše územie je jediná cesta ústupu rozbitých nemeckých divízií, je pre nich cestou k záchrane, aspoň dočasnej. Nie „víťazný nemecký dobyvateľ“, ale smrteľne ranená a skrvená fašistická beštia útočí na naše slobodné mestá, aby nimi unikla do svojho brlohu.

Ale ranená, krvácajúca beštia je stále veľkým nebezpečenstvom. Zúfalstvo jej dáva silu pre boj a zúrivosť v ničení.

Toho si musíme byť všetci vedomí. A byť si vedomí tiež toho, aká zodpovednosť spočíva na všetkých na našom oslobodenom území, ku ktorému ako k hrdému majáku voľnosti hladia oči všetkých roduverných Slovákov, všetkého ľudu Československa i celého sveta.

Sme v boji. V boji ťažkom — ale v boji poslednom. Za dlhých mesiacov podzemnej práce a za búrlivých dvoch mesiacov nášho národného povstania sme prestáli mnoho skúšok. Musíme vyhrať i v tomto poslednom boji.

Vela úloh stojí pred našou *armádou*, ktorá je láskou nášho ľudu. Naša armáda v poslednom čase v bojových skúškach vojensky rastie. Treba hneď a všade prakticky zhodnotiť tie vojenské skúsenosti, ktoré sme tak draho platili; skúsenosť každého jednotlivca sa musí stať skúsenosťou všetkých, aby sme sa naučili ešte lepšie bojovať a chrániť svoju slobodu — aby sme sa naučili biť Nemcov tak, ako ich bijú naši ruskí bratia.

To žiada národ od armády.²

A národ, celý národ musí dať armáde všetko, čo je v jeho silách. V každom závode, v každej dedine a v každom úrade musíme dnes rokovať o otázke: čo urobíť u nás, aby sme pomohli armáde, aby sme zvýšili svoju brannú moc. Tejto otázke musíme podriaďiť všetky záujmy miestne alebo osobné — obrana našej vlasti je dnes vecou najprednejšou. Je u nás ešte mnoho nevyužitých možností, všetky musíme využiť, a to rýchlo využiť.

Naše oslobodené územie je len časťou nášho Slovenska. Ale celá slovenská zem je našou zemou a celá slovenská zem je frontom boja za slobodu. A na celom tomto fronte musí sa začať boj proti ranenej nemeckej beštii, ktorá na úteku pred Červenou armádou chce preliezť naším krajom, zaliať ho krvou a zamoriť ho svojím smradom. Biť Nemcov na slovenskom západe i východe — to je úloha všetkých vlastencov v oslobodených územiach, to je predná

² Článek vyšiel v situácii, kedy sa povstalecké území pod náporom útočiacich nemeckých divízií stále více zmenšovalo a jeho ďalší souvislou obranu na otevřené frontě nebylo možno dlouho udržet. O vojenské situaci dává dobrý obraz Viestova depeše do Londýna z 22. října 1944 [viz AÚD KSS Bratislava. Radiogramy B. Bystrica — Londýn, zprávy od Víta, čís. příř. 5155/53] v níž se hovoří o poslední možnosti, jež zbývá vzhledem ke generálnímu útoku nacistů ze všech stran — o odchodu do hor.

Třebaže bylo na poradě velitelů taktických skupin dne 22. října 1944 rozhodnuto o přechodu k boji v horách, konkrétní rozkazy nebyly vydány a žádné přípravy se k zabezpečení tohoto rozhodnutí neuskutečnily. Po pádu Brezna 24. října ovládli Němci během tří dnů původní strategický trojúhelník a 27. října obsadili B. Bystrici. V tomto nejkritičtějších období Slovenského národního povstání velitelství armády úplně zklamalo, takže místo k předpokládanému organizovanému ústupu do hor došlo k rozkladu a k zániku 1. československé armády.

Chceme-li být zcela přesní, nutno říci, že velitel 1. ČSA gen. Viest přece jen vydal v noci z 27. na 28. října 1944 písemný rozkaz, podle něhož měly jednotky armády přejít v noci na 29. října 1944 na partyzánský způsob boje proti Němcům. Tento rozkaz, v němž byly mj. vymezeny prostory pro činnost jednotlivých taktických skupin, se však dostal jen k několika málo jednotkám a mezi vojáky se rozšířil v tom smyslu, že armáda je rozpuštěna a všichni se mají rozejít do svých domovů. (Rozkaz, který se zachoval ve zprávě velitele 2. čs. paradesantní brigády plk. Přikryla, jemuž byl doručen, je publikován v plném znění v druhém svazku díla „Za slobodu Československa“, str. 469—470).

G. Husák, ktorý odchádzal z Donoval, posledného povstaleckého centra pred ústupom do hor, až 28. ríjna brzy ráno, popisuje situáciu a náladu v Donovalech za posledných 24 hodín takto: „Ráno (tj. 27. 10. — pozn. editorů) na Donovaloch bola zpráva, že Nemci sa prelomili a sú za kopcom tesne za hotelom. A do tejto nálady prišlo bombardovanie. Nemci bombardovali Donovaly, kde žiadne zvláštne škody neurobili, ale bombardovali Staré F. cry, kde stály stovky vozov a tisíce ľudí na ceste. Prišlo k panike a k masakru. I keď škody neboli tak katastrofálne, na náladu to pôsobilo zhubne. My sme už nemali žiadne letectvo. Vo vojsku začalo všetko vrieť. Začali reči o odchode z údolia. Dopravný zmätok najvyššieho stupňa. Na jednej úzkej ceste v oboch smeroch tisíce dopravných prostriedkov sa chcelo pretlačiť.“

Ten deň navštívilo predsedníctvo SNR Viesta. Bol nervózny, sľub chcel dodržať, ale zrejme nevedel ako. Mal som dojem, že sa bojí ísť medzi vojakov. Hovoril o rozkaze, ktorý chystá k armáde, že boj ide ďalej. Slabý človek...

... Agrárna časť predsedníctva SNR a od nás Ertl sa rozhodli, že odídu z Donoval. My sme s tým súhlasili. Totiž strach väčšiny týchto demokratov o vlastný osud otravoval už aj vojakov, aj nás. My sme sa rozhodli ešte počkať na vyvoj situácie. Večer ešte raz s Viestom a potom s Goliánom. To sa už chodilo s automatmi na rameni i v hoteli. Asi o 5 ráno vyšli sme z hotelu: Sverma, Slánský, Šmidke, Laušman, Husák, syn Šmidkeho, Asmolov, partizánsky štáb a niekoľko z našich súdruhov, aby sa vydali na cestu smerom Prašivá, kde bol partizánsky lágér Jegorov. Vtedy cestou sme sa dozvedeli, že Viest (a asi i Golián) zvolali asi o 4 ráno všetkých štáb. dôstojníkov, oznámili im, že sa armáda rozkladá, že s ňou bojovať nemožno, preto armádu rozpúšťajú, zprošťujú ich povinností a každý nech ide, kde vie a môže, alebo bojovať, alebo inde. O tom SNR, hoci sme v tomže hoteli boli, nikto neupovedomil, nikto ku schôdzi neprizval.“ [AÚD KSČ Praha, C 4/702.]

28. ríjna 1944 poslal zpravodajský dôstojník kpt. Krátký do Londýna toto stručné hlásenie: „Organizovaný odpor 1. čs. armády prestal. Utvorené partizánske skupiny. Štáb ustupuje na východ.“ [AÚD KSS Bratislava, radiogramy B. Bystrica — Londýn, zprávy od Marienky, čís. príř. 5155/53].

Vojenské jednotky byly ponechány samy sobě, namnoze je ještě navíc opustili i jejich velitelé. Tento krach měl za následek nesmírné oběti na lidech i materiálu. [Podrobně viz M. Kropilák, Účast vojakov v Slovenskom národnom povstaní, str. 110—114 a ďalší práce, uvedené v bibliografii.]

Pádem Banskej Bystrice 27. ríjna 1944 boj neskončil. Započala nová etapa protifašistického zápasu, ľudová partyzánska válka. Komunistické straně a partyzánskému štábu se podařilo převést do hor hlavní partyzánské jednotky, působící předtím na povstaleckém území. Do hor se probily i jednotlivé skupiny vojáků povstalecké armády a organizovaně ustoupilo i jádro 2. čs. paradesantní brigády. V těžkých přírodních podmínkách se uskutečnila reorganizace partyzánských jednotek a příprava na nové boje. Jeden z přímých účastníků povstání, G. Husák líčí situaci bezprostředně po 28. říjnu 1944 takto: „... 28. X. dali sa na pochod do masívu Prašivej a Ďumbiera tisíce vojakov, dôstojníkov aj civilov. Turistická cesta, pokrytá blatom, bola preplnená vojakmi, koňmi a neskoršie pozahadzovanými zbraňami. Podľa môjho odhadu asi 15—20 tisíc vojakov dalo sa do týchto hôr s cieľom dostať sa domov, niekde sa schovať a menšia časť s úmyslom bojovať. Cestou sme boli svedkami, ako niektoré jednotky išli disciplinovane so svojím veliteľom, a zrejme s bojovým programom, inde, ako nahodilé húfy vojakov mali jediný cieľ, zhodiť si vojnu z krku.“

Podľa nemeckých zpráv asi 15 tisíc vojakov a dôstojníkov Nemci zajali. Túto cifru neviem kontrolovať, viem však, že bolo zajatých mnoho. Väčšina vojakov poskrývala sa v dedinách a ušla domov. Menšia časť ostala v horách a bojuje partizánsky. Z partizánských oddielov sa mnohé rozpadli, niektoré sa premiestnili a nové vznikli.

Stredné Slovensko bolo silne poškodené a zničené. Mosty, cesty, železnice, telefóny a pod. Sám som prešiel asi 10 dní po porážke cez územie od Brezna až po Ban. Štiavnicu a mohol som pozorovať náladu obyvateľstva: neveselá, ale statočná. Neboli prípady denunciacie. Ľudia pomáhali neobyčajne obetave vojsku a partizánom v ukrývaní, v preobliekaní do civilu a zásobovaní. Ranení boli nesení do dedín a tam opatrovaní a liečení. Istá solidarita zachvátila všetky vrstvy. Možno povedať, že sa obyvateľstvo po povstaní chovalo veľmi pekne. Boj ešte dlho neprestal pod Polanou a Veprom, celý Tisovec bol v horách, na Horehroní držali vojensko-partizánske skupiny celé dediny. Veľmi agilná bola partizánska skupina okolo Detvy a hodne práce Nemcom spôsobili partizáni v okolí Bánoviec, Prievidze, Topoľčian. Na západnom Slovensku budované boli partizánske skupiny a denne prichádzalo k sabotážam. Boj proste pokračoval v zmenenom merítke a za horších podmienok. Národ sa necítil porazeným, vedel, že jeho definitívne oslobodenie je veľmi blízko. Vedel tiež, že pre svoje oslobodenie sám dosť urobil. I tí gardisti a ľudáci veľmi vážavo svoje funkcie opäť preberali a chovali sa vo väčšine mierne a snažili sa mnohé veci zamaskovať. Nebolo porážky a nebolo víťazstva na Slovensku. Nemci boj s partizánmi neskončili a už boli odvolaní na úseky k Michalovciam a Sahám. Pokusy mobilizovať Slovákov rozmnožili tiež bojové skupiny.“ [AÚD KSČ Praha, C 4/703-4.]

Od začiatku prosince 1944 pak začíná období intenzivní bojové a destruktivní činnosti. (Podrobněji viz Partyzánské hnutí v Československu za druhé světové války, str. 272—283.)

úloha našich *partizánov*, slávnych našich chlapcov, ktorí toľko ráz dokázali smelými činmi svoju lásku k vlasti. Ani jedna puška, ktorá je v slovenských rukách, nesmie zaháľať v tomto ťažkom a poslednom boji.

To žiada národ od partizánov.

Nezatvárame oči pred ťažkosťami, ktoré nás čakajú. Ale len zbabelci a panikári sa ľakajú ťažkostí — a len zbabelci a panikári nepatria do radov nášho národa, ktorý tak jednotne a smelo povstal do boja za slobodu.

Vieme, že za týmto bojom je víťazstvo — otvorená cesta k slobodnému životu nášho národa, k šťastnému životu nášho robotníka, roľníka, inteligenta.

A preto tiež vieme: Nemci naším slobodným územím neprejdú. Nepustíme ranenú beštlu, utekajúcu pred údermi Červenej armády, našou krajinou.

Červená armáda je už blízko. Vydržíme pevne na svojich miestach. A s Červenou armádou potom prejdeme my — prejdeme do Žiliny i do Bratislavy, prejdeme do Brna i do Prahy. Prejdeme až do brlohu nemeckej beštie a budeme pri tom, až sa bude dobíjať a padne pod posledným úderom.

Pravda, 22. 10. 1944, čís. 38. — Těž Perom a krvou, Bratislava 1959, str. 219—221.

[89]

1944. 23. říjen. Banská Bystrica. — Nařízení Slovenské národní rady o dočasných plných mocích předsednictva a členů předsednictva Slovenské národní rady.¹

¹ Toto nařízení bylo posledním dokumentem, který vydala Slovenská národní rada za povstání. Předsednictvo SNR přeneslo své sídlo z ohrožené B. Bystrice dne 25. 10. 1944 do Donoval, kde se konaly dvě porady předsednictva o vojenské situaci dne 26. a 27. října, den na to končí svou činnost a rozchází se (viz J. Lettrich, O Slovenskej národnej rade, str. 41). Na osvobozeném území započalo předsednictvo SNR činností podle zmocňovacího nařízení čís. 40/1944 Sb. II. SNR dne 21. února 1945.

K poslednímu zasedání pléna SNR se vztahuje i následující depeše, odeslaná ze Slovenska 26. 10. 1944 J. Dimitrovovi a Kl. Gottwaldovi: „Dne 23. října bylo poslední zasedání pléna Národní rady. Všechny plné moci byly odevzdány předsednictvu. Předsednictvo vysílá delegaci na východní Slovensko, aby se jménem Národní rady chopila moci v územích, která byla Rudou armádou osvobozena. V delegaci jsou za demokraty Šrobár, Zaťko, Styk, Štefánik a Tvarožek, za KS Faltan, Vašečka, Púl a Soltész. KS vydala pokyn k vytváření partyzánských skupin a splnomocněných národních výborů. Dne 23. října odletěli Němec a ostatní do Lvova. Zde zůstal jen Laušman. Való má ihned odcestovat do osvobozené části vých. Slovenska. Turjanica odletěl na Zakarpatskou Ukrajinu. Dalí jsme mu přesné instrukce. Je nutné poslat k němu skupinu našich ukrajinských soudruhů s radistou.“

Situace je kritická a v masách zavládl pocit deprese. Rozhlasem je třeba všemi prostředky udržovat náladu, že i po pádu některých měst je další vedení boje všemi prostředky nutné. Neutíkat panicky do Banské Bystrice, nýbrž přecházet do partyzánských oddílů. V dočasně okupovaných územích je nutné rovněž pokračovat v boji. Proti panikářům a dezertérům je nutné ostře bojovat.“ (AÚD KSS Bratislava.)

Depeše odeslaná do Moskvy o dva dny dříve doplňuje pohled na situaci v posledních dnech před evakuací Banské Bystrice: „Němci útočí z jihu a východu na Brezno. Naše vojenská situace je kritická. Děláme všechno pro přechod k partyzánské válce. Presidium Národní rady dostalo všechny plné moci. Členové nár. rady odcházejí do armády nebo do partyzánských oddílů. Většina ministerských úřadů se likviduje. Členy KS posíláme rovněž na vojenskou práci. Němec a delegace cestují do Zakarpatské Ukrajiny. Vala hodláme poslat na východní Slovensko. Národní rada tam posílá své zástupce. Po pádu Banské Bystrice má presidium Národní rady odejít do hor. Jakmile Rudá armáda osvobodí nějaké větší slovenské město na východě, Národní rada tam bude zřízena. Přípravy armády k přechodu do hor jsou slabé. Obáváme se rozbití armády. Důstojníci se na takovou válku nepřipravují.“ (AÚV KSC Praha.)

Pokud jde o možnost použití armády při přechodu na partyzánský způsob boje, zplnomocněnci moskevského vedení KSC na Slovensku vyjádřili své pochybnosti již v první polovině října 1944. V depeši odeslané do Moskvy 12. 10. 1944 se sděluje: „... Při přechodu do hor se obáváme o osud armády. Důstojníci nejsou na to ani politicky, ani vojensky připraveni. Mnoho hlupáků a zbabelců. Posíláme do armády naše lidi jako osvětáře. Partyzánské hnutí máme pevně v rukou. V případě přechodu do hor bude partyzánské hnutí pro první dobu základnou boje.“ [Tamtéž.]